

Eskulapas ir Aušautas

Lietuvių ir prūsų gydymo dievo problema

Gintaras BERESNEVIČIUS

Straipsnio tikslas: nustatyti, ar pagrįstai tapatinami baltų „žalčių dievas“ ir „gydymo dievas“ Aušautas. Darbas paremtas lietuvių mitologijos šaltinių šiuo klausimu kritine apžvalga. Išvada: nors kai kurie autoriai linkę Aušautą vadinti „žalčių dievu“, o ir antikinis „gydymo dievas“ Eskulapas susijęs su žalčiais, vis dėlto tiesioginio pakankamai įtikinamo tokios tapatybės liudijimo šaltiniuose, regis, nėra.

Lietuvių sakmėse sutinkamas „žalčių karalius“ ar „gyvačių karalius“, pasirodantis su karūna ant galvos. Jis gali būti tiesiog sakmių personažas, bet gali, tarkime, priklausyti ir „Eglės žalčių karalienės“ Žilvino mitologiniam laukui, tačiau dabar mums svarbesnė galimybė pasiaiškinti, ar galime atrasti kokį nors lietuvišką „žalčių dievą“. Kad žalčiai gerbti ir kad jų kultas egzistavo, abejonių nekyla, tačiau ar egzistuoja – ne kažkoks superžaltys, bet dievas – žaltys, žalčių dievas? Šią problemą nužymėtų tiek eventualus Žilvino dieviškumas, tiek žalčių kultas, tiek – visų pirma – J. Dlugošo pateikiama informacija.

J. Dlugošas, aprašinėdamas lietuvių dievus pagal interpretatio romana principą, sako, kad lietuviai garbinę Vulkaną, manydami jį slypint ugnyje, Jupiterį – žaibe, Dianą – miškuose, Eskulapą – gyvatėse ir žalčiuose.¹ Anot Dlugošo, Eskulapas čia turėjęs gydymo funkciją, kaip ir Graikijoje bei Romoje.² Iš dalies lietuvių žalčių kultą su Eskulapu gretina Pilypas Kalimachas³ (bet apie tai žemiau). Tiesioginės nuorodos, kas tai būtų per dievas, Dlugošas nepateikia. Galėtume prisiminti prūsų religiją, kur Eskulapą matome 1530 m. Sambijos vyskupų konstitucinio sinodo nutarimuose: *Aesculapius* ten paaiškina trečiuoju tarp išvardytų prūsų dievų minimo Aušauto (*Ausschauts*) vardą.⁴ Aušautas religijos ir mitologijos šaltiniuose minimas dažnai, laikomas gydymo, ligonių ir sveikųjų dievu, netgi iš nuodėmių išlaisvinančiu dievu.⁵ Pagal K. Būgos etimologiją, Aušautas – tai dievas, kuris nušauna, atitolina ligas.⁶ J. Lasickis Aušautą vadina *Auscutus*,⁷ kas galėtų būti siejama su *kusti*, *atkusti* „atgyti“, „papilnėti“ ir pan.

Vis dėlto Aušautas su žalčiais tiesiogiai nesiejamas, bent jau šaltiniuose tokių atvejų nepasitaiko, tiesa, T. Narbutas teigia, esą Aušlavį (*Auszlawis*, lituanizuota Aušauto

forma) lietuviai garbino kaip didelį žaltį,⁸ tačiau tai tik prielaida. Nors sveikatos ir žalčio sąsajos lietuviuose apskritai žinomos,⁹ Aušauto–Auskuto atveju jos neišryškėja. Atitinkamai tektų manyti, kad nors Aušautas ir primintų Eskulapą, o gal ir Eskulapo–Asklepiaus tėvą Apoloną (galimas ligos „nušovimo“ funkcijas pgl. su Apolono strėlėmis), neturime galimybės Žilviną, o ir patį žalčių kultą sieti su Aušautu. Kita vertus, Aušautas labai įdomus personažas, vien jau dėl to, kad sąrašuose jis pakilęs į trečiąją vietą – A. J. Greimas jį netgi tapatina su Andajumi/Andoju,¹⁰ – be to, kiek galima spręsti iš žemiau pateikiamo liudijimo, turi autoritetą kitų dievų tarpe.

„Sūduvių knygelė“, aprašinėdama prūsų apeigas, atliekamas po nederlingos, pernelyg drėgnos vasaros, aprašo, kaip apeigoms vadovaujantis žynys, viršaitis, kreipiasi į dievus, o pirmuoju – į „didįjį gerąjį dievą“ Aušautą, idant tasai paprašytų Grubrijaus, Perkūno, Švaistiko ir Pilničio kitais metais būti maloningesniais: „Und der Worschkaiti bittet den grossen gütigen Gott Ausschauten, dass er bitten wolt die götter als Grubrium, Parkunen, Swayxtixen und Pilniten, Ine vorbas im künfftigen Jare genediger zu sein“.¹¹

Tokia tarpininkavimo funkcija rodytų, kad Aušauto santykiai su kitais dievais yra geri ir gal net pagrįsti tam tikra hierarchine viršenybe (?) ar paremti kažkokiais genetiniais, „šeiminiais“ ryšiais. Kaip matysime žemiau, Aušautas–Aušveitis viename šaltinyje lyginamas su Saturnu, o tai galėtų nurodyti į jo kaip pilnatvę, perteklių teikiančiojo reikšmę. Tokie Aušauto atributai, tokios funkcijos I. J. Hanušą XIX a. viduryje paskatino Aušautą, jo vadinamą Aušve, tapatinti su persų Mitra ir paversti kosminių tarpininku, bene svarbiausiąją lietuvių–prūsų panteono dievybę, susieti ją su Saule ir padėti į patį panteono centrą.¹² Nors Aušauto – tarpininkautojo funkcija išties regima, ji nėra aiškiau apibrėžta. Tiesa, jeigu pavyktų parodyti, kad Aušautas siejamas su žalčiais (o tai iš principo yra įmanoma), jo tarpininkavimo funkciją jei ne paaiškintų, tai stipriai praplėstų, tarkime, lietuvių kreipimasis į žaltį kaip į „dievų siuntinėlį“¹³ arba J. Bretkūno liudijimas, kad sūduviai gyvates ir žalčius laikę dievų pa-

siuntiniais.¹⁴ Tuo tarpu T. Narbutas tiesiai sako, jog „žaltys laikytas namų dievu ir drauge gydytoju, arba Aušlaviu – dievaičiu, kurį garbino to gyvo šliužo pavidalu.“¹⁵ Kitoje vietoje T. Narbutas vis dėlto kiek sudvejoja: „Aušlavis (*Auszlawis*). Nusilpusių, ligonių, sveikstančių dievaitis, mitinis gydytojas. Atrodo, lietuviai garbino jį kaip didelį žaltį“.¹⁶ Taigi, net T. Narbutas, tiesą sakant, neturi kuo pasiremti ir net jis, visada turintis po ranka kokią neaiškia saktmę ar sudegusį rankraštį, ištaria „atrodo“. P. Dundulienė, žalčiams skyrusi nedidelę monografiją, taip pat žalčių dievo klausimu neapsisprendžia iki galo, jos knygos skyrius taip ir pavadintas: „Žalčio ir gyvatės dievybės klausimu“,¹⁷ nes aiškiau žalčio dievo ar žalčių dievo vis dėlto nėra, nors užuominų ar įvairiausio perskaitymo galimybių esama. Bet nei jėzuitų ataskaitų dievai Pagirniai (jie, be abejo, tie patys žalčiai), nei kitur šaltiniuose parodomas žalčių dieviškumas (dieviškumą supainiojant su sakralumu) šio klausimo neišsprendžia. Tiesa, P. Dundulienė atkreipia dėmesį į J. Totoraičio paminėtą „visų žalčių dievaitį“ Ragi, kuriam degintos aukos, kurio stabas stovėjęs ant kalvos, kuris (kartu su kitais žalčiais) tarpininkavo giesmėmis kreipiantis į Dievą.¹⁸ Ir vis dėlto paskutinis liudijimas, jei, tarkime, būtų autentiškas, nurodytų į dievišką tarpininkavimą – žaltys yra tarpininkas tarp žmonių ir dievybės, – tai iš esmės patvirtintų kai kuriuos mums žinomus dalykus, tačiau nepatvirtintų Aušautą esant ir dieviškuoju gydytoju, ir tarpininku, ir žalčių dievu drauge. Nebent pradėtume išvedžiojimus apie raguotas, t.y. karūnuotas gyvates bei žalčius, prisimintume Patrimpą, karūnuotą javų varpomis, etc.

Eskulapo atitikmens klausimas

Kai J. Dluogošas kalba apie Eskulapą, jis visų pirma išvardija daugelį antikinių realijų, jas čia verta pacituoti: „Garbino jie ir girias, kurias laikė neliečiamomis ir manė, kad kirviu jas paliesti yra bedieviška ir pragaištinga: kiekvienam, kuris kirviu jas paliesdavo, ir išniekindavo, šėtonas gudrumu ir suktumu, Dievui leidžiant, pažeisdamo ranką, akį, koją ar kurią kitą kūno dalį, kad savuosius garbintojus išlaikytų šventvagiais, ir tik sudeginę kaip auką avinuką ar veršiuką, jie jam įsiteikdavo ir atgaudavo prarastą sveikatą. O miškuose manė gyvenant miškų dievą Silvaną bei kitus dievus, kaip kad sakoma poeto eilėraštyje „Dievai taip pat ir miškuose gyveno“, ir gyvates bei žalčius. O juk gyvatės pavidalo dievas Eskulapas buvo laivu atgabentas į Romą iš Graikijos ir Epidauro, kad atitolintų smarkiai šėlstančią maro epidemiją. Šie ir kiti panašūs šventi daiktai rodo, kad jie [lietuviai], jeigu yra ir ne visai tokie patys kaip romėnai bei italai, tai bent gero kai juos mėgdžioja“.¹⁹

Čia matome Dluogošą ieškant antikinių realijų, ir to nepastebėti negalima. Eskulapas jam tiesiog savaime išplaukia iš atminties, kalbant apie lietuvių gerbtus žalčius, ir nelabai aišku, ar iš jo antikinio apsiskaitymo atminties, ar jis atsimena kažkokį *realų* lietuvių dievą, primenantį Eskulapą. Antra vertus, Dluogošas, artėdamas prie žalčių ir Eskulapo sąsajų, išties išvardija realius dalykus, t.y. šventas giraites ir šventais laikomus žalčius, jis pastebi, kad už tokios giraitės pažeidimą buvo galima prarasti ranką ar pan. Čia Dluogošas gali remtis sau žinomais šaltiniais (plg. Jeronimą Prahiski), išties, giraitės būdavo prižiūrimos ir sergstimos; bet šiaip ar taip, prieš imdamas kalbėti apie žalčius ir Eskulapą, jis pamini šventvagio laukiančių bausmę; lygiai tas pat matoma ir XVII a. jėzuitų vizitacijų dokumentuose: žalčius įžeidus galima susilaukti ligos ar nelaimės.²⁰ Žodžiu, tiek giraitės, tiek žalčiai yra sakralybės apraiškos, hierofanijos, ir galima manyti, kad Dluogošas ne be reikalo po šventųjų giraičių ir jų pažeidėjų laukiančių bausmių aprašymo mini žalčius ir Eskulapą. Tad galima būtų manyti, kad jis išties priartėja prie aprašomo objekto, bet vis dėlto šuolis nuo žalčių prie Eskulapo mums lieka mįsle.

Kitoje vietoje Dluogošas jau visiškai neabejodamas rašo: „garbino dievą Vulkaną ugnyje, Jupiterį – žaibe, Dianą – miškuose, Eskulapą – gyvate ir žalčiuose“.²¹ Tačiau ir čia lietuviškasis dievas Eskulapas visiškai aiškiai nėra patvirtinamas, fragmentą galima suprasti ir taip, kad jame kalbama apie antikinėms tautoms būdingą žalčių garbinimą, kuris tik perkeltine prasme galėtų būti suprantamas kaip Eskulapo kultas.

Toliau apie lietuvių Eskulapą tarsi užsimena jau minėtas Pilypas Kalimachas, nors ir jis greičiau tik patvirtina mūsų hipotezę, jog Dluogošas lietuviškąjį Eskulapą tėra veikiau prasimanęs, nei taip įvardijęs konkretų lietuvių dievą. Jis, iš esmės naudodamasis panašiais šaltiniais, kaip ir Dluogošas, nuosekliau dėsto savo mintis ir apie lietuvius praneša ar, tikriau tariant, samprotauja: „iš pradžių jie neturėjo jokio ypatingo dievo, tačiau [...] dievu ėmė laikyti tai, kas jiems sukeldavo pagarbos jausmą, taigi – kaip mums žinoma – garbino miškelius, akmenis, nuošalijas vietas, ežerus ir įvairiausius padarus, betgi daugiausia žaltį, jų kalba vadinamą gyvate“; ir toliau paaiškina, kad lygiai taip pat elgėsi persai, egiptiečiai, graikai, o po to taria, „kad žalčių kultą randame ir romėnų apeigose, mat Eskulapą jie garbino kaip žaltį“.²² Trumpai tariant, Eskulapas lietuvių dievų sąrašuose atsiranda tik apibendrinant žalčių kulto reiškinius, o „dievo Eskulapo“, kažkokio konkretaus žalčių dievo ir kartu gydytojo, čia nematome. Arba – neįžiūrima.

Taigi, laikinos išvados būtų tokios: 1. J. Dluogošo teiginys apie lietuvių Eskulapą šiuo atveju neįrodo žalčių dievo

egzistavimo. 2. Prūsų Aušautas, pasirodantis ir lietuviškoje terpėje, nors ir yra dievas gydytojas, gydantis dievas, neturi aiškių sąsajų su žalčiais. 3. Nors prūsų Aušautas atlieka tarpininkavimo funkciją, lygiai kaip ją atlieka ir žaltys (žalčiai), nors teoriškai lauktina, kad Aušautas (Auskutas, Aušlavis), kaip kad Eskulapas, būtų susijęs su žalčiais, šaltiniuose tokios sąsajos nematome.

A. J. Greimo versija

Jai čia būtų galima skirti kiek daugiau vietos. Anot Greimo, lietuvių Andajus, jo vadinamas Andojumi, nuo *anduo* „vanduo“, funkciškai atitinka Namą dievą (taip Greimas aiškina Nunadiėvį), Ipatijaus metraštyje ir Dluogošo paminėtą kaip *Aesculapius*, t.y. kaip Eskulapą.²³ Anot Greimo, tai lietuvių dievo suvereno apibūdinimas.²⁴ Toks ėjimas logiškai pasiteisina, tačiau tik priėmus tokias prielaidas: a) Andajus ir Eskulapas – tas pats dievas (Dluogošas to nenurodo, Eskulapą jis pamini paskutiniu juo, ne pirmuoju, tuo tarpu Greimas tiesiai šauna: „Dluogošo duota jo romėniškoji interpretacija – *Aesculapius*“²⁵); b) Andajus, t.y. Andojas – tai „Vandojas“, nes tik tada atsiranda galimybė su juo sieti žaltį (plg. mitologines žalčio/slibino ir pasaulio pagrindų, pirmapradžių vandenų sąsajas), tačiau prielaida Andajų esant „Vandojumi“ tėra labai netvirta; c) visi žalčių kulto reiškiniai, – tai Andajaus–Eskulapo (t.y. Dangaus Dievo) kulto apraiškos, bet šaltiniai galimybės taip nuspręsti nesuteikia. Yra dar kitų šios hipotezės klampynių, tačiau pakanka ir to, kas pastebėta.

N. Vėlius, komentuoamas Dluogošo išvardintus dievus ir mėgindamas jiems rasti atitikmenis, pasielgia labai simptomiškai: „Dluogošo minimi lietuvių dievai panašūs į metraštyje minimus Mindaugo garbintus dievus. Dluogošo Jupiteris daugmaž atitinka Ipatijaus metraščio Nunadiėvį (Dievą) ir Divirikšą (Perkūną), Vulkanas – Teliavelį, Diana – Medeina“. ²⁶ Taigi Vėlius Eskulapo net nepamini – tikriausiai manydamas, kad tai vis dėlto Dluogošo per spėriai apibendrinant pagamintas dievas.

Šiaip ar taip, Eskulapo klausimas yra *Scheinprobleme*, fantomas. J. Dluogošo duomenys, viena vertus, iškelia lietuvių Eskulapą. Antra vertus, tie patys jo duomenys Eskulapo bylą ir užverčia – kad ir kokia stora ji būtų.

NUORODOS:

1. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Parengė N. Vėlius. – T. 1. – Vilnius, 1996. – P. 557, 578.
2. Ten pat. – P. 555, 576.
3. Ten pat. – P. 602, 604.
4. Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – P. 233.

5. Ten pat. – P. 243, 245, 249, 266–269, 290, 295, 299, 362, 423, 509–510, 532, 577 ir t.t.
6. Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1959. – T. 2. – P. 98.
7. Mannhardt W. Min. veik. – P. 290, 291, 295.
8. Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. 1. – Vilnius, 1992. – P. 114.
9. Beresnevičius G. Sielos fenomenologijos įvadas // Lietuvos kultūros tyrinėjimai. – Vilnius, 1995. – P. 82–83.
10. Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant. – Vilnius, Chicago, 1990. – P. 395 ir kt.
11. Mannhardt W. Min. veik. – P. 249.
12. Lietuvių mitologija / Parengė N. Vėlius. – T. 1. – Vilnius, 1995. – P. 114–121.
13. Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. – T. 2. – Tübingen, 1948. – P. 75.
14. Bretkūnas J. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1983. – P. 27.
15. Narbutas T. Min. veik. – P. 154.
16. Ten pat. – P. 114.
17. Dundulienė P. Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje. – Vilnius, 1996. – P. 158–164.
18. Totoraitis J. Senovės liekanos ir lietuvių mythologiški atsiminimai // Lietuvių tauta. – T. 2. – Kn. 2. – Vilnius, 1908. – P. 196–200.
19. Baltų religijos... – P. 555, 576.
20. Lebedys J. Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. – Vilnius, 1976. – P. 199, 205, 212 ir kt.
21. Baltų religijos... – P. 557, 578.
22. Ten pat. – P. 602, 604.
23. Greimas A. J. Min. veik. – P. 395.
24. Ten pat. – P. 431.
25. Ten pat. – P. 170.
26. Baltų religijos... – P. 544.

Aesculapius and Aušautas

Gintaras BERESNEVIČIUS

The statements from the sources of the Baltic mythology on the so-called god of snakes or grass-snakes, and, on the other hand, on the „healing god“ Aušautas called by the name of Aesculapius by some of the authors are critically reviewed in the article. The attempt is to ascertain whether the question being posed on the identity between the „god of grass-snakes“ and Aušautas is really well-grounded. It turned out that there is not a single direct evidence testifying to the fact that Aušautas was the „god of grass-snakes“. All the suppositions of this kind are made with reference to J. Długosz whose witnessing, however, is not clear enough, and it is versatile in its meaning. Thus, the answer to the question has not been found yet.

*Kultūros ir meno institutas
Tilto g. 4, LT-2001 Vilnius*

Gauta 1999 04 06
Įteikta spaudai 1999 06 07